

Nuḥbetü'l-fiker Şerhi Üzerine Yazılan Bir Hâşiyenin Trabzonlu Müellifini Tespit Sorunu

Selim Demirci | 0000-0003-0261-2716 | selimdemirci@trabzon.edu.tr

Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Öz

Hadis usûl literatüründe etkin olan metinlerden birisi de İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuḥbetü'l-fiker* ve üzerine yazdığı *Nüzhetü'n-nazar* şerhidir. Herhangi bir eserin etkisi söz konusu olduğunda akla, onun yaygın bir tedris metni olarak okutulması ve söz konusu kitabı merkeze alan ihtisar, telhis, hâşiye ve şerh türü çalışmalar gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuḥbetü'l-fiker*'inin ve ilk şerhlerinden *Nüzhetü'n-nazar*'ının artarak devam eden bir ilgiye mazhar olduğu görülecektir. Farklı bölgelerde yaşayan ve muhtelif ilgileri olan pek çok âlim tarafından bu eser üzerine çok sayıda çalışma yapılmış olması kitaba yönelik alakanın en önemli kanıtıdır. Böylesi çalışmalardan birisi de Mehmed et-Trabzonî'ye ait olan ve *Hâşiyetü Nuḥbeti'l-fiker* ismiyle kataloglara kaydedilen eserdir. Bu makalede, söz konusu kitabın içeriğine değil, eserin müellifinin kimliğinin tespitine odaklanılacaktır. Çünkü hâşiyenin XII./XVIII. asra ait olan ve Mehmed el-Müderri tarafından Bursa'da istinsah edilen nüshasından hareketle yazarının kimliğinin karıştırılmış olabileceğine işaret eden bulgular vardır. Yazma eserin müellifi olarak ismine yer verilen Üstat Mehmed et-Trabzonî pek çok çalışmada meşhur Mehmed el-Medenî et-Trabzonî ile karıştırılmıştır. Bu durum muhtemelen eseri yanlışlıkla Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin kitabı olarak ona nispetle kaydeden kaynak mahiyetli kitapların etkisi sebebiyledir. *Hâşiyetü Nuḥbeti'l-fiker* bu kaynaklardaki bilgilerin yönlendirmesi ile günümüzdeki akademik çalışmalarda Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'ye atfedilmiştir. Akademik çalışmalarda hâşiyeden bahsedilirken de Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin biyografik bilgilerine veya onun vefat tarihine referanslar yapılmıştır. Hâlbuki meşhur Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin hakkındaki biyografik bilgiler dikkate alındığında söz konusu eserin ona atfı mümkün gözükmemektedir. Bu makalede, hâşiye geleneği açısından önemi açık olan bu eserin müellifinin tespitine ve şerhinin literatür açısından değerine yoğunlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, *Nuḥbetü'l-fiker*, *Nüzhetü'n-nazar*, Hâşiye, Trabzonî.

Atıf Bilgisi

Demirci, Selim. "Nuḥbetü'l-fiker Şerhi Üzerine Yazılan Bir Hâşiyenin Trabzonlu Müellifini Tespit Sorunu". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (Aralık 2023), 227-250.

<https://doi.org/10.33718/tid.1345628>

Geliş Tarihi : 18.08.2023

Kabul Tarihi : 26.10.2023

- Yayın Tarihi : 31.12.2023
- Değerlendirme : İki Dış Hakem / ift Taraflı Krleme
- Etik Beyan : Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
- Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate
- ıkar atışması : ıkar atışması beyan edilmemiştir.
- Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
- Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve alışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Problem of Identifying the Trabzonian Author of a Hashiyah Written on Nukhbat al-fikar Commentary

Selim Demirci | 0000-0003-0261-2716 | selimdemirci@trabzon.edu.tr

Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı, Trabzon, Türkiye

ROR ID: 04mmwq306

Abstract

One of the influential texts in the hadith methodology literature is Ibn Hajar al-Askalânî's *Nukhbat al-Fikar* and *Nuzhat al-nazar* which is his commentary on this work. When the influence of any work is mentioned, it comes to mind that it should be taught as a common teaching text and that studies such as *ikḥtişâr*, *telkhiş*, *hâshiyâ* and *sharh* should be made on the book in question. From this point of view, it will be seen that Ibn Hajar al-Askalani's *Nukhbat al-Fikar* and *Nuzhat al-Nazar*, which can be considered as one of his first commentaries, have received increasing attention. The fact that a large number of scholars from different regions and with different interests have studied this work is the most important evidence of the interest in this book. One of such works is a book by Mehmed al-Trabzonî, which is cataloged under the title *Hâshiyetü Nukhbat al-Fikar*. In this article, the focus will not be on the content of the book, but on the identification of its author. Because in the XII. AH / XVIII. CE century edition of the work, copied by Mehmed al-Muderris in Bursa, there are indications that the identity of the author of the commentary may have been confused. Ustad Mehmed al-Trabzonî, whose name is included as the author of the manuscript, has been confused with Mehmed al-Madanî al-Trabzonî in many studies. This is probably due to the influence of the source books that record it as the book of Mehmed al-Madanî al-Trabzonî. Probably guided by the information in these sources, *Hâshiyetu Nukhbat al-Fikar* is attributed to Mehmed al-Madanî al-Trabzonî in current academic studies. When the *hâshiyâ* is mentioned in academic works, references are made to the biographical information of Mahmed al-Madanî al-Trabzonî or his death date. However, considering the biographical information about al-Mehmed al-Madanî al-Trabzonî, it does not seem possible to attribute this work to him. This article will focus on the identification of the author of this work, which is clearly important in terms of the *hâshiyâ* tradition, and its value of it in the literature.

Keywords

Hadith, *Nukhbat al-Fikar*, *Nuzhat al-nazar*, *Hâshiyâ*, Trabzonî.

Citation

Demirci, Selim. "Nuḥbetü'l-fiker Şerhi Üzerine Yazılan Bir Hâşiyenin Trabzonlu Müellifini Tespit Sorunu". *Trabzon Theology Journal* 10/2 (December 2023), 227-250.

<https://doi.org/10.33718/tid.1345628>

Date of Submission : 18.08.2023

Date of Acceptance : 26.10.2023

Date of Publication : 31.12.2023

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes – iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Bir eser üzerine yazılan ve detaylı anlama faaliyetini ifade eden şerhler, şerhlere göre nispeten daha kısa notlardan oluştuğu söylenebilecek hâşiye ve ta'likler, esas alınan kitabın etkisini gösteren unsurların başında yer almaktadır. Yaygın etkisi olan kaynaklar üzerine yapılan çalışmalardan hareketle herhangi bir eserin öne çıktığı dönemler ve coğrafi alanların da izlerini sürmek mümkündür. Bu anlamda kendisine değinilecek eserlerden birisi de İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Nuḥbetü'l-fiker* ve yine onun *Nuḥbe* üzerine yazdığı *Nüzhetü'n-nazar* isimli şerhtir. Buna göre *Nuḥbetü'l-fiker*'in telifinden sonra ve bizzat müellifi tarafından şerh edilmek gibi bir özelliği vardır. Ancak eser üzerine yazılan bu şerh de *Nuḥbe* ve şerhi *Nüzhe*'nin tedrisi esnasında açıklanma ve yorumlanma ihtiyacını ortadan kaldırmamıştır. Farklı bölgelerde ilmî faaliyetlerini yürüten ve farklı ilgileri olan pek çok âlim tarafından irili ufaklı şerh-hâşiye-ta'lik türü çalışmalar yapılmıştır.¹

Nuḥbetü'l-fiker ve *Nüzhetü'n-nazar* üzerine yapılan hâşiye çalışmalarından birini de Osmanlı coğrafyasında ilmî faaliyetlerini yürüten Trabzonlu bir âlim kaleme almıştır. Bu hâşiye farklı açılardan dikkat çekmektedir. Zira bu eser, *Nuḥbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar* üzerine yazılan şerhler söz konusu olduğunda akla ilk gelen isimlerin başında yer alan Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) telifinin kronolojik olarak neredeyse bir asır sonrasında, bir Osmanlı âlimi olan İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) şerhi ile neredeyse aynı zamanda yazılmıştır.² Bu tarihlerde aşağıda da değinileceği gibi hem Osmanlı ulemasının hem de yine onlar gibi Hanefî olan ve tasavvufî eğilim başta olmak üzere bazı konularda Osmanlılarla ortak yönleri bulunan Hindistanlı âlimlerin de eserle ilgilendiği görülmektedir.

Hicrî XII./milâdî XVIII. asırda Mehmed et-Trabzonî'nin de bir üstat olarak eserle ilgilenmesi kayda değer bir durumdur. Ancak burada daha dikkat çekici olan ise bahsi geçen Trabzonî'nin gerçekte kim olduğunun tespitidir.³ Yapılan çalışmalarda genel olarak Mehmed el-Medenî et-Trabzonî (ö. 1200/1786) şeklinde tanıtılan ve eserin müellifi olarak yazma nüshada yerini almış Mehmed et-Trabzonî'ye göre daha meşhur bir Osmanlı âlimine nispet edilen hâşiyenin, üstat vasfı taşıyan başka bir Trabzonlu müellife ait olması muhtemeldir. Hatta Bursa'da iki ayrı Mehmed et-Trabzonî'nin varlığı bile akla gelebilir. Aşağıda da değinileceği gibi h. XII. asrın başında kadılık ve mutasarrıflık görevi icra eden bir Mehmed et-Trabzonî bahis konusudur. Ayrıca hemen h. XIII. asrın başında bir mescide görevli tayin edildiği anlaşılan yine bir Mehmed et-Trabzonî mevcuttur. Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin biyografisi ve tarihsel bazı durumlar bu iki isme ve vazifeye uygun düşmemektedir.

- 1 Metni okuyarak değerlendirmelerini aktaran kıymetli hocalarım ve meslektaşlarım Doç. Dr. Mustafa Celil Altuntaş, Doç. Dr. Eyüp Öztürk, Doç. Dr. Süleyman Gür ve Fatma Esmanur Koç'a müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.
- 2 Bursevî, İbn Hacer'in bu eserini talebeliği zamanında (1083/1672) istinsah etmiştir. Tekirdağ'da yazmaya başladığı şerhini ise 1129/1717 senesinde Şam'da tamamlamıştır. Bk. Necmi Sarı, İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuḥbetü'l-Fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 116, 155-157, 343. Bu tarih dikkate alındığında şerhin, incelenen risalenin istinsah senesi olan 1122 yılı ile aynı zamanlarda yazıldığı ortaya çıkmaktadır.
- 3 Makalede genel olarak risâlenin müellifinden Mehmed et-Trabzonî (yazım itibarıyla Muhammed de olabilir, ancak Osmanlı'daki yaygınlık dikkate alınarak Mehmed tercih edilmiştir), eserin çoğunlukla kendisine nispet edildiği meşhur müelliften ise Mehmed el-Medenî et-Trabzonî şeklinde bahsedilecektir.

Yapılan bir araştırmada değinilen⁴ söz konusu *Nuḥbe* hâşiyesinin başka bir müellife ait olması hususunun üzerinde durulması gerektiği düşüncesiyle bu metin kaleme alınmıştır. Zira kataloglarda biri altı varaklık diğeri daha hacimli iki ayrı esermiş gibi duran hâşiyeler notlarının muhtevası ve İbn Hacer'in meşhur usûl eseri üzerine hâşiyeler yazan Trabzonlu müellifin tespitine dair ihtimal ve tetkikler önem arz etmektedir. Özellikle ilk altı varaklık nüshanın kime ait olduğunun veya benzer içeriğe sahip bu nüshaların ne ifade ettiğinin pek üzerinde durulmadığı belirtilmelidir. Ayrıca çalışmada eserin literatür açısından ifade ettiği konuma da genel olarak temas edilerek, bir hâşiyenin yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada yöntem olarak kütüphanelerde bulunan kataloglar ve bunların taranması esas alınmıştır. Elde edilen bilgiler farklı açılardan tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca var olan akademik çalışmalarda yer alan araştırma notları ile elde edilen bulguların mukayesesi de yapılmıştır.

1. Nüshalardaki Kayıtlar

Eserin Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccioğlu Koleksiyonu'nda 350 kayıt numarasıyla mahfuz bulunan nüsha, 67 varaktan oluşmaktadır. Nüshada eser ve müellifi hakkında bazı değerdendirmelerde bulunmaya imkân tanıyacak bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

Zahriyeye eserin ismi *Trabzonî Hâşiyetü Nuḥbetü'l-fiker* olarak kaydedilmiştir.⁵ Aslında eserin *Nuḥbetü'l-fiker* şerhi olan *Nüzhetu'n-nazar* üzerine yazıldığı dikkate alındığında ismin biraz kısaltma ile yazıldığı söylenebilir. 1b varagında yer alan 1163/1750 tarihli vakıf mühüründen ise eserin ders günlerinde istifade ve mescidden çıkarılmaması şartıyla vakfedildiği anlaşılmaktadır. Eserin istinsah tarihi ile vakfedilişi arasında uzun bir süre bulunmaktadır.

Hamdele ve salveleden sonra 1b'de şu bilgiler yer almaktadır:

“İmdi! Hadis usûlü alanında Şeyh İbn Hacer'in şerhi (*Nüzhetu'n-nazar*) ile birlikte *Nuḥbetü'l-fiker* isimli eserini iki defa okuttuğumda ibarelerin kapalı, maksadı ifade açısından anlaşılması zor olduğunu fark ettim. Bundan dolayı üçüncü okumada metne açık ibareler dâhil etmek ve Molla Ali el-Kârî'nin (*Nuḥbetü'l-fiker*) şerhi şerhinin yardımıyla uygun bazı önemli meseleleri eklemek istedim. Allah'ın yardımıyla (okumalar esnasında) ders ders müsveddeler (halinde bazı notlar) ortaya çıktı. Müsveddeleri tamamlayınca da notları temize çekmek nasip oldu.”⁶

---

4 Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 329.

5 Kütüphane kaydına da müellifin ismi, Medenî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mahmûd b. Sâlih et-Trabzonî, şeklinde girmiştir.

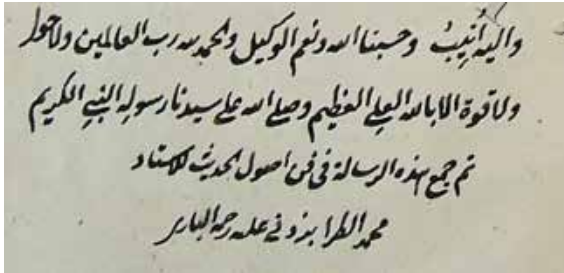
6 Metinlerin hemen altında ilgili bölüme ait görsele de yer verilecektir. Her biri Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın sağladığı online erişim yoluyla elde edilen bu fotoğraflar, “Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Haracci, 350” şeklindeki kayıttan incelenebilir.

Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 350, 1b.

Buradaki ifadelerden eserin iki defa ders metni olarak okunduğu, bazı kapalı yerlerin açılması için notlar tutulduğu ve Ali el-Kârî'nin eserinden istifade ile yeni bir metnin ortaya çıkarıldığı anlaşılmaktadır. 6a'da yer alan ferağ kaydında ise şöyle denilmiştir:

“... Üstâz Mehmed/Muhammed et-Trabzonî'ye (aleyhi rahmetullahi'l-Bârî) ait, hadis usûlünün konularına dair bu risalenin cem'i tamamlandı.”

Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 350, 6a.

Burada dikkat çekilmesi gereken temel nokta Haraccıoğlu 350 kayıt nolu nüshadaki ilk bölümdeki eserin istinsahının müellif Mehmed et-Trabzonî tarafından yapılmadığı hususudur. Ayrıca bu istinsah esnasında kendisinden Üstâz diye bahsedilen Mehmed et-Trabzonî muhtemelen ölmüş olmalıdır ki kendisine rahmetle dua edilmiştir. Kayıttaki cem' ifadesi de derleme yapıldığı intibahı vermektedir. Ancak her hâlükârda buradaki kayıtlar dikkat çekicidir.

Yazmanın 7b varağında (ikinci metnin mukaddimesinde) ise şu bilgilerle karşılaşılmaktadır:

“İmdi! Hadis usûlü alanında İbn Hacer ait olan Nuḥbetü'l-fiker şerhi'ni talebelere iki kez okutduğumda metinle şerhin iç içe olması sebebiyle ibarelerin kapalı, meramın anlaşılmasını oldukça zor hale getirdiğinden üçüncü okumada ibareleri açık hale getirmek ve Ali el-Kârî'nin

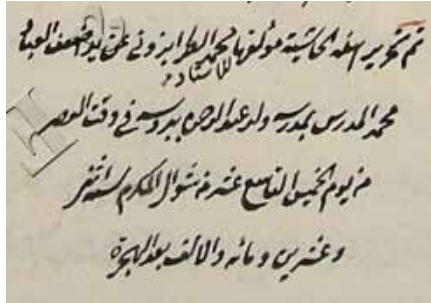
(Nuḥbe şerhinin) şerhi yardımıyla uygun bazı önemli meseleleri ona eklemek istedim. (Bundan dolayı eseri üçüncü kez okuturken uygun gördüğüm yerleri) Allah'ın yardımıyla ders ders not aldım. Müsvedde halindeki notları bitirince Allah'ın takdiriyle temize çektim. Notları temize çekince dördüncü defa dersi bu notlarla okutmaya başladım. Ders, temize çekilen bu notlardaki bazı yerlerin silinmesi, bazı yerlerin olduğu gibi bırakılması ve bazı yerlerin de değiştirilmesi ile bitim aşamasına geldiğinde ders notlarını tekrar temize çektim.”

Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 350, 7b.

İlk metnin mukaddimesi (1b) ile buradaki mukaddime arasında bazı paralellikler yanında farklılıklar da söz konusudur. İki defa herhangi bir telif faaliyeti olmadan eserin okunduğu her iki takdimin de ortak noktasıdır. Ancak buradaki kayıta önce müsvedde metnin ortaya çıkması sonra temize çekilmesi, akabinde temize çekilen metnin okutulması, nihayet bu okutma esnasında da tekrar temize çekme işleminin yapıldığı anlaşılmaktadır. 66b ferağ kaydında ise şu bilgiler yer almaktadır:

“Müellif Mehmed/Muhammed et-Trabzonî'ye ait olan bu risalenin yazımı kulların en zayıfı Mehmed/Muhammed el-Müderri eliyle, Bursa Veled-i Abdurrahman Medresesi'nde, h. 1122 senesi Şevval ayının 19'u Perşembe günü ikinci vakti tamamlandı.”

Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 350, 66b.

Bu ifadelerden de hâşiyenin müellifinin Mehmed et-Trabzonî olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda ilk metnin ferağ kaydında rahmetle anılan Üstâz Mehmed Trabzonî buradaki kayıta duasız anılmıştır. Nüşa Bursa Veled-i Abdurrahman Medresesi'nde 1122 senesinde ve yine ismi Mehmed (ve müderrislik görevi de yürüten) biri tarafından yazılmıştır. Bu nüshada ayrıca hâşiyeye notları bulunmaktadır. Bu kenar notların esere dördüncü kez okunurken (ki mukaddime de eserin iki kere temize çekildiği söylenmişti, buna göre ikinci kez temize çekilirken de denilebilir) musannif tarafından konulmuş açıklamalar olduğu anlaşılmaktadır. Zira her notun sonunda yer alan *min kelâmi'l-musannif* şeklindeki işaret de bu duruma delalet etmektedir.⁷

Her iki mukaddime ve ferağ kayıtlarına bakıldığında temel soru ilk varaklardaki metnin kime ait olduğudur. Zira açıklamalarda ikinci kısmın müstensihinin Mehmed el-Müderriş, eserin sahibinin ise Mehmed et-Trabzonî olduğu açıkça belirtilmiştir. Kayıtlarda ilk altı varaklık kısmın istinsah tarihine, yazıldığı yere temas edilmemesi ve müelliften de rahmetle bahsedilmesi dikkat çekmektedir. Özellikle ilk altı varağın bir “cem’/derleme” olduğunun söylenmesi müellifin önce bir özet/takdim yaptığı sonra da okumalarda bunu yeni notlarla zenginleştirdiği ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Nitekim ferağ kaydında da bu husus görülmektedir. Aksine ilk metnin, ikinci kısmın bir özü (veya ihtisarı) olması ve ilk altı varağın içeriği göz önünde tutulduğunda müstensih Mehmed el-Müderriş'in ilk altı varaklık bölümü, ikinci kısmın istinsahından sonraki bir zamanda buradaki açıklamalardan iktibas ederek özetle derlediği düşünülebilir. Kullanılan cem’ fiili de bu düşünceye kapı aralamaktadır.

2. İki Trabzonlu Müellif Arasında: Mehmed el-Medenî et-Trabzonî ve Mehmed et-Trabzonî

Akademik veya ilmî çalışmalarda bir eser tanıtılırken, kitabın temel özelliklerinden önce müellifi hakkında bilgi verilir. Burada müellif hakkında bilgi verilmeden doğrudan soru ile konuya başlanması, öncelikle hâşiyenin müellifini belirleme çabasının bir yansımasıdır. Yazmadaki kayıtlarda müellif ismi Mehmed et-Trabzonî şeklinde kaydedilmiş olmakla birlikte, bu esere değinen çalışmaların neredeyse tamamında Medenî nisbesi eklenerek Mehmed/Muhammed el-Medenî et-Trabzonî şeklinde yer almıştır. Bahsi geçen risâlenin tanıtımı Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin kişisel biyografisinin anlatımı üzerine bina edilmiştir. Bu noktada tarihsel bazı bilgiler ve bazı nüshalarda yer alan kayıtlar, bu risâlenin müellifinin Medenî olmasının çok zor olduğunu, aynı dönemlerde Bursa'da kâdî, mutasarrıf, cami görevlisi ve üstat başka bir Mehmed et-Trabzonî'nin belki de Bursa'da iki Trabzonî'nin varlığının imkân dâhilinde olduğunu göstermektedir.

Risâle çerçevesinde yapılan pek çok akademik çalışmada, Mehmed et-Trabzonî isimli müellife ait olan eserin müellifi olarak Mehmed el-Medenî et-Trabzonî kabul edilmiştir. Hâşiyenin müellifinin vefat tarihi olarak da genel itibarıyla Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin öldüğü sene olarak kabul edilen 1200/1786 tarihi zikredilmiştir. Buna karşın Bursalı Mehmet Tâhir (ö. 1925), *Medenî Muhammed Efendi «Trabzonî»* başlığıyla bazı bilgiler vermiştir. Buna göre o 1123/1711 senesinde Medine'de vefat etmiştir. Kâdirî olan bu kimsenin

7 İşaret takdimin yer aldığı nüshada hâşiyeye notunun sonunda görülmektedir. İşareti karşılaştırmak için bk. Okan Kadir Yılmaz, *İsam Tahkiki Neşir Kılavuzu* (İstanbul: İSAM, 2018), 162.

eserleri arasında *Hâşiye alâ Nuhbetü'l-fiker* de bulunmaktadır.⁸ Sonraki pek çok çalışmada eleştirilmiş olan bu vefat tarihi ve vefat yeri bir kenara ismin açıkça Medenî et-Trabzonî şeklinde kaydedilmesi dikkat çekici bir durumdur. Muhtemelen sonraki pek çok çalışmaya bu bilgi kaynaklık etmiştir.

Ziriklî (ö. 1976), Mehmed el-Medenî'ye ayırdığı bölümde müellife dair bazı detaylar zikretmiştir. Ancak o, Mehmed el-Medenî'ye ait bir *Nuhbe* şerhinden bahsetmez.⁹ Ziriklî'nin söz konusu esere ait Bursa nüshasından haberinin var olduğu konusunda ve bu tercihini iki Trabzonlu Mehmed arasında ayırım yaparak zikrettiğine dair bilgiye sahip değiliz. Neticte itibarıyla o, Medenî'ye ait bir *Nuhbe* hâşiyesine yer vermemiştir. Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1987) ise eserinde Mehmed el-Medenî başlığıyla onun vefat tarihini 1200/1786 olarak zikretmiş ve *Nuhbetü'l-fiker* üzerine yazılmış bir eserden söz etmiştir.¹⁰

Doğrudan risaleyi ele alan Mehmet Ali Aysan¹¹ ise yaptığı çalışmada eserin “Muhammed Medenî et-Trabzonî'ye ait”, ilk altı varaklık bölüm ve sonrasındaki hâşiyeli tashih edilmiş nüshanın da aynı eser ve yine Medenî'ye ait olduğunu söylemiştir.¹² Burada yer verilen değerlendirmeye göre nüshanın sahibi olan Medenî 21-22 yaşlarında eserin istinsahının yapıldığı Veled-i Abdurrahman Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.¹³ Yine risâleyi inceleyen Osman Aydın da hâşiye özelinde yaptığı çalışmada, eserin genel olarak muhtevasına eğilmiştir. Onun tespitine göre de bu eser, biyografik aktarımlarından anlaşıldığına göre el-Medenî et-Trabzonî'ye aittir. Onun bakışına göre İstanbul'dan sonra eğitim için Bursa'ya giden Medenî, burada hem eseri okutmuş hem de kitap üzerine bir hâşiye yazmıştır.¹⁴ Bu çıkarımın temel dayanağı ise eserin istinsah yeri ve tarihidir. Doğrudan hâşiye ile ilgili olmayan ancak şerh-hâşiye literatürü üzerine yazılan bazı makalelerde de eser Muhammed el-Medenî et-Trabzonî'ye nispet edilerek aktarılmıştır.¹⁵ Akademik araştırmaların yapıldığı veri tabanlarına göz atıldığında hadis sahası dışında, Medenî üzerine yazılmış pek çok makale ve tezde de *Nuhbe* hâşiyesinin Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'ye nispet edildiği görülecektir.

8 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınları, ty.), 1/156.

9 Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm, 2002), 7/89.

10 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâs, 1957), 12/3.

11 Hâşiyenin tanıtımı, içeriğinin değerlendirilmesi ve böyle bir risalenin varlığına dikkat çekme noktasında başta Mehmet Ali Aysan ve Osman Aydın olmak üzere zikri geçen akademik çalışmaların pek çok kıymetli malumat ihtiva ettiği vurgulanmalıdır. Bu makalede amaçlanan şey ilgili çalışmaların da sunduğu birikimden istifade ile risalenin müellifine dair bir durumu tahlil etmektir.

12 Mehmet Ali Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usulî'l-Hadîs: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbetü'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 37, 176.

13 Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usulî'l-Hadîs: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbetü'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*, 1-2.

14 Osman Aydın, “Mezhebî Kimlik ve Hâkim Gelenek Bağlamında Anadolu'da Usûl-i Hadîs: Mehmed et-Trabzonî Özelinde”, *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, ed. Dr. Cafer Şafak Eysel-Dr. Öğr. Üyesi Serkan Gün (Ankara: İksad, 2020), 287-328.

15 Örnekler için bk. Sadık Cihan, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûlü Hadis Eserleri, Risâleleri ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercemeler”, *AÜİFD*, 1 (1975), 132; Zübeyde Özben, “Hanefîler'in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (Aralık 2016), 11-12; Sezai Engin, “Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 1/1 (2015), 88; Engin, “Osmanlı Dönemi Medreselerinde Hadis Eğitime Entelektüel Bir Katkı: Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17 (2017), 266-267.

Mustafa Celil Altuntaş, Muhammed et-Trabzonî'nin vefat tarihini 1128/1716 ve eserin ismini de muhtemelen zahriyedeki kayıttan hareketle *Hâşîye alâ Nuḥbeti'l-fiker* olarak kaydetmiştir. O, eserin istinsah senesi olan 1122/1710 tarihinden yola çıkarak hâşiyenin Bursa'da müderris olan başka bir Mehmed et-Trabzonî'ye ait olduğuna dikkat çekmiştir. Burada temel gerekçe olarak, Medenî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'ne vakfedilen kitaplarının arasında bir *Nuḥbe* hâşiyesinin bulunmaması öne sürülmüştür.¹⁶ Yine çalışmanın başka bir yerinde de “yüzyılın başlarında vefat eden Mehmed et-Trabzonî isimli başka bir müellif vardır ve *Nuḥbe* hâşiyesi ona aittir” denilerek başka bir ismin olduğu belirtilmiştir.¹⁷ Bu önemli tespitte dikkat çekici olan Mehmed et-Trabzonî'nin vefat tarihi ile ilgili bilgidir. Bu tespit, Mehmed Süreyyâ'dan yapılan bir alıntıyla desteklenmiştir. Zira aktarıma göre “Trabzonlu, Bursa pâyesiyile mütekâid, Receb 1128/Haziran 1716 tarihinde vefat ettiği” belirtilen Mehmed Efendi'nin hâşiyenin müellifi olması kuvvetli ihtimal olarak görülmüştür.¹⁸ Ancak aşağıda da görüleceği gibi h. 1147, hatta 1203'te hala hayatta olan başka bir Mehmed et-Trabzonî de vardır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Mehmed el-Medenî et-Trabzonî hakkındaki biyografik bilgiler oldukça sınırlıdır. Değerlendirmeye imkân verecek detaylı bir aktarım söz konusu değildir.¹⁹ Ele alınan konu açısından bakıldığında Medenî'nin kendi memleketi olan Trabzon'da ilk eğitimini aldıktan sonra yüksek eğitim için İstanbul'a geçtiğini, buradan da Hicaz'a giderek İslâmî ilimler sahasında derinleştiğini söylemek mümkündür. Anlaşılan âlimin hayatı ve ilmî faaliyetleri açısından İstanbul hem bir çıkış noktası hem de nihâî dönüş yeri olmuştur. Hayatının önemli bir kısmı Hicaz'da geçen Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin biyografisine dair anlatımlarda Bursa detayına hiç yer verilmemesi oldukça ilginç bir durumdur. İlk bakışta Bursa konusunda herhangi bir kaydın yer almaması çok önemli görülmeyebilir. Ancak tarihsel olarak onun Bursa serüveni doğru farz edildiğinde oldukça genç bir yaşta tedris görevi ifa etmiş olan bir kimsenin, erken yaştaki görevinin anlatımı açısından ilgi uyandırıcı bir yönü olacağı muhakkaktır.

Bunların yanı sıra farklı vesilelerle kendisinden bahseden Mehmed el-Medenî et-Trabzonî, üzerinde iz bırakan tüm şehirlere söz etmeyi ihmal etmemiştir. Bu şehirler arasında, farz edilen özel durumların yaşandığı Bursa'nın olmadığı görülmektedir. Bir nevi ilmî

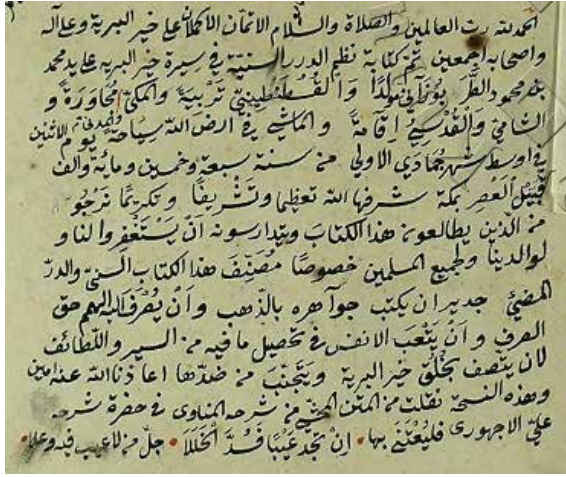
16 Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, 329.

17 Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, 122.

18 Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, 122.

19 Zikredilen çalışmalar dışında genel olarak Medenî'nin hayatı ve eserleri için bk. Ali Benli, “Trabzonî Mehmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 41/304; Ali Bulut, “Muhammed El-Medenî Et-Trabzonî Ve Risâle Fî Beyâni Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420; Nihat Uzun, “Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (v. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (8-10 Ekim 2015), ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/419-427; Murat Sula, “Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî ve Ruseyyiletün fî Beyân al-Fâziletî Yestevî Fiha'l-Mufredu ve'l-Müsennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekkeru ve'l-Muennes İsimli Risâlesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110; Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Eyüp Öztürk, “Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (8-10 Ekim 2015), ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/407-408.

seyahatlerini de içeren bu ayrıntı 1157/1744 senesinde Mekke’de istinsah edilen ve İrâkî’ye ait olan *ed-Dürerü’s-seniyye fi nazmî’s-sîreti’n-nebeviyye* adlı eserde yer almıştır. Buna göre Medenî “Trabzon’da doğmuş, İstanbul’da (Kostantiniyye) eğitim görerek yetişmiş, Mekke ve Medine’de mücâvir olmuş, Şâm ve Kudüs’te yaşamış (ikamet etmiş)” bir kimsedir.²⁰ Mehmed el-Medenî et-Trabzonî’nin, h. 1157’de üzerinde iz bırakan şehirleri sayarken bunlar arasında Bursa gibi bir şehre de bir şekilde yer vermesi beklenirdi. Özellikle -bilfarz- müderislik yaptığı ve *Nuḥbe*’yi en az dört kez okuttuğu bir şehri, doğum tarihinin 1100’lerin başı olduğunu düşünürsek ilk hocalık tecrübesini yaşadığı beldeyi diğerleri ile birlikte anmaması son derece şaşırtıcı bir durumdur.

İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/002, 27a.

Hâşiyenin Mehmed el-Medenî et-Trabzonî’ye nispetinde ana referanslardan birisi olan Bursalı Mehmed Tâhir’in bazı tespitlerinde hatalar yapabileceği bir teze konu olmuştur.²¹ Çalışmanın içinde farklı bir bağlamda da olsa Medenî’ye de değinilmiştir. Bu durum, Mehmed Tahir’in bu kıymetli eserinde yer alan Medenî-*Nuḥbe* hâşiyesi bilgisinden hareketle kesin bir kanaate varılmaması gerektiği konusunda ilgi uyandırıcıdır. Ayrıca Medenî’nin yolculuklarına detaylı bir şekilde değinen araştırmalarda da tafsilatlı aktarımlarla karşılaşılmaktadır.²² Buna göre Mehmed el-Medenî et-Trabzonî İstanbul’dan sonra Şam’a gitmiştir. Akabinde Kudüs ve Halil’e geçen Mehmed el-Medenî et-Trabzonî sonrasında Mısır’a

20 Ferağ kaydı için bk. Ebü’l-Fazl Zeynüddin Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-İrâkî, *ed-Dürerü’s-seniyye fi nazmî’s-sîreti’n-nebeviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/002), 27a. Ayrıca bk. Ali Bulut, “Muhammed El-Medenî Et-Trabzonî ve Risâle Fî Beyâni Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine’l-Fevâidi’l-Mühimme Adlı Eseri”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 362-363; Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî’nin ed-Dürerü’s-Semîne Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12.

21 Hatice Yılmaz’ın hazırladığı *Bursalı Mehmed Tahir’in Osmanlı Müellifleri Adlı Eserinin Tashihi: Tarikatlar ve Meşayih Faslı* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021) başlıklı teze bakılabilir.

22 Seyyid Mahmud Dugaym, “eş-Şeyh Mehmed Trabzonî el-Medenî ve Rihletuhû ile Ş-Şâm ve Mısır” https://www.dr-mahmoud.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1344-14-1430-----&catid=18&Itemid=33 (Erişim: 27.07.2023).

ulaşarak bir süre burada yaşamıştır. Onun isminin yanında nisbe olarak taşıyacağı Mekke ve Medine'ye geçişi ve bu beldelerdeki ikameti ise bu süreçlerden sonra olmuştur.²³ Bu anlamda Bulut da Medenî'den bahsederken, onun “gençlik yıllarında Trabzon'daki âlimlerden ders aldıktan sonra İstanbul'a gittiğini söylemiştir. Medenî bundan sonra muhtemelen İstanbul'dan Halep'e gitmiş oradan da bahsi geçen rihlelerine devam etmiştir.²⁴ Yani Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin rihle anlatımlarında da Bursa ve oradaki herhangi bir görevden söz edilmez.

Ele alınan mesele açısından tayin ve terfilerin kayıt altına alındığı hurufat defterlerinde yer alan bazı kayıtlar da dikkat çekicidir. Bu kayıtlara göre *Trabzonî Mehmed Efendi* başlığıyla h. 1147 (1079-1154/25) tarihli bir mescid ve cami görevinden bahsedilir.²⁵ Buna göre Mehmed Trabzonî isimli bir görevlinin atanması söz konusudur. Ayrıca başka bir kayıttta da yine *Trabzonî Mehmed Efendi*'nin h. 1203 (1074/12) tayininden bahsedilir.²⁶ Bu iki kayıt dikkate alındığında *Trabzonî Mehmed Efendi* cami ve mescitle ilgili görev salahiyeti olan bir kimsedir. Hem Bursa'da görevli hem de Trabzonî nisbeli bir Mehmed Efendi'dir. Ancak en azından Medenî'nin 1200 vefat tarihi dikkate alındığında 1203'te hayatta olan, Bursa'da bulunan başka bir Mehmed et-Trabzonî söz konusudur. Mehmet Süreyya'nın bahsettiği kişiyi de dikkate aldığımızda, üçüncü bir Mehmet et-Trabzonî'den bahsedilmesi de mümkündür. Mehmed isminin ve merkezî şehre nispetle kişilerin tanıtımının yaygınlığı, pek çok kişinin aynı isim ve nisbe ile anılması sonucunu doğurmuştur. Örneğin; *el-'Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* isimli eserin vakıf kaydında Of'un Çifaruksa (Uğurlu) köyünden Mehmed b. Hasan'ın eseri vakfettiğinden, Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî'yi (Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'yi) de mevkufun aleyh ve mütevellî tayin ettiğinden ve onun ölümünün ardından da bu görevin layık olan başka birine verileceğinden söz edilir.²⁷ 1162 tarihli bu kayıttta Of ve Çifaruksa ifadesi yer almasa iki Trabzonlu Mehmed ve bahis konusu olan *Nuḥbe* hâşiyesine benzer bir mesele söz konusu olacaktı.

Şu durumda h. 1122 senesinde istinsah edilen ve eserin müellifi olan Mehmed et-Trabzonî'nin kim olduğu sorusu, bir mesele olarak belirecektir. Aktarılan bazı durumlar dikkate alındığında bu âlimin, meşhur Mehmed el-Medenî et-Trabzonî olmadığı net bir şekilde söylenebilir. 1147'de hayatta olan *Trabzonî Mehmed Efendi* ile eserin müellifinin aynı olması mümkündür. 1203'te bahsi geçen isimle eserin müellifinin aynı olması aradaki uzun zaman dilimi dikkate alındığında zor görünmektedir. Üstat diye bahsedilen bir ismin bu payeden yaklaşık seksen yıl sonra yeniden görev alacak bir sıhhat durumuna sahip olması imkânsız olmamakla birlikte çok zordur.

Öte yandan Bursa'daki Mehmed et-Trabzonî'nin göreve atandığı 1147/1734 tarihlerin-

23 Seyyid Mahmud Dugaym'a ait bir önceki notta zikredilen çalışma ve ayrıca bk. Sefer Yıldırım- Mustafa İrmak, “Mehmed et-Trabzonî ve 'Ucâletü'z-zâd fî şerh-i Zuhri'l-me'âd fî mu'ârazati Bânet Su'âd Adlı Eseri”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2022), 85-86.

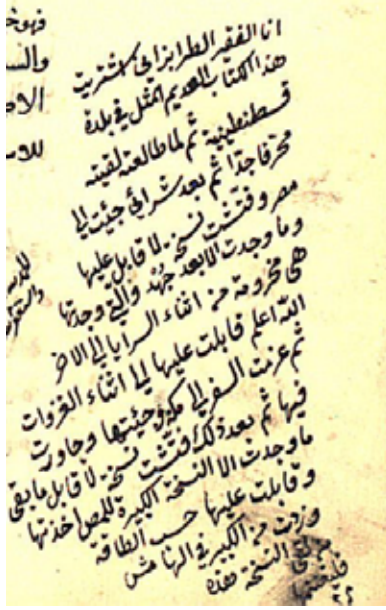
24 Bulut, “Muhammed el-Medenî Et-Trabzonî ve Risâle Fî Beyâni Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri”, 363-364.

25 Necibe Arvas, *Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 79.

26 Mine Aslangiri, *Bursa Hurûfât Defterleri (1750-1800)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019), 65.

27 Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Ali el-Münâvî, *Ucâletü's-seniyye alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 00828/001). Kayıt zahriyede yer almaktadır.

de Mehmed el-Medenî, Bursa'da değil kuvvetle muhtemel bölgenin dışında bulunmaktadır. Nitekim yapılan çalışmalarda Şam'daki ikametinden sonra (ki orada on yıl gibi uzun sayı-
lacak bir süre kaldığı belirtilmiştir) Mısır'da ikamet ettiği ve 1154/1741 senesine kadar bu-
rada kaldığı belirtilmiştir.²⁸ Mehmed el-Medenî et-Trabzonî, bu tarihlerde ayrıca Mısır'da,
Münâvî'ye (ö. 1031/1622) ait olan *el-'Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye'*'nin
mukabelesi ile meşguldür.²⁹ Buna göre Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin 1147'de göreve
atanan ve o görevi sürdüren kişi olması zor görünmektedir.

Münâvî'nin eserine düşülen not (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 828/001, 169b).

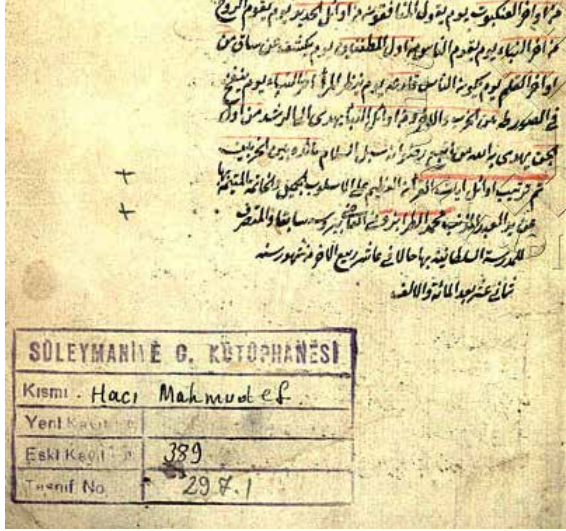
Bu noktada önümüzde değerlendirilmesi gereken bir başka malumat daha bulunmaktadır. Yine çoğu çalışmada Mehmed el-Medenî et-Trabzonî ismine nispet edilen *Tertîbü evâil-i âyâtî'l-Kur'ân 'alâ hurûfî'l-hicâ* isimli eserdeki bazı kayıtlarda da dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Anlaşıldığına göre bu eser de ele alınan hâşiye gibi tanınan Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'ye değil başka bir Mehmed et-Trabzonî'ye ait olmalıdır. Ferağ kaydındaki bilgi notu hem Mehmed et-Trabzonî'nin başka bir vasfını hem de *Nuḥbe* hâşiyesinin müellifinin farklı bir özelliğini daha belirginleştirmektedir. Ferağ kaydında müellif kendisini, “Hicrî 10 Rebîülâhir 1118'de (22 Temmuz 1706 senesinde) Bursa sâbık kadısı ve Bursa'daki Sultanîye Medresesi'nin (Yeşil Medrese) hâlihazırdaki mutasarrıfı” şeklinde tanıtmaktadır.³⁰ Bu tarih

28 Seyyid Mahmud Dugaym, “eş-Şeyh Mehmed Trabzonî el-Medenî ve Rihletuhû ile 'ş-Şâm ve Mısır”.

29 Zeynüddin Muhammed Abdür-raûf b. Ali el-Münâvî, *el-'Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfiyyeti's-sîreti'n-nebeviyye*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 828/001), 169b.

30 Bk. Mehmed Trabzonî, *Tertîbü evâil-i âyâtî'l-Kur'ân 'alâ hurûfî'l-hicâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389), 70a. Kayıttaki ifade şöyledir: “Temme tertîbü evâil-i âyâtî'l-Kur'ânî'l-'azîm... 'an yedi'l-'abdî'l-müznib Mehmed et-Trabzonî el-Kâdî bi Bursa sâbiken ve'l-mutasarrıf lil medreseti's-Sultâniyeti bihâ hâlen fi 'âşiri rabîlâhir min şuhûrin senete semâniye 'aşere ba'de'l-mieti ve'l-elf.” İfadeleri karşılaştırmak ve nüshanın içeriği için bk. Süleyman Gür, “Mehmed B. Mahmûd et-Trabzonî

hâşiyeden birkaç yıl önceye tekabül etmektedir. İlgili satırların sahibi önceden kadılık yapan ve ilgili tarihte mutasarrıflık görevi ile meşgul olan bir kimsedir. Kadılık görevinin bir kemâl ifade ettiği ve bir süre önce bırakıldığı düşünülürse çok genç bir yaşta olmayan Mehmed et-Trabzonî, ilmiyeden birinin yürütebileceği kadılık görevini de yürüten, uzun sayılabilecek bir süredir Bursa'da olan ve hâşiyenin de müellifi olması muhtemel olan kimsedir.

Tertîbü evâil-i âyâtî'l-Kur'ân 'alâ hurûfî'l-hicâ isimli eserdeki kayıt (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389, 70a).

3. Genel Olarak Eserin İçeriği

Nuḥbetü'l-fiker şerhi olan *Nüzhetü'n-nazar*'ın hadis usûlü eserleri arasında farklı konumu hatta belli açılardan bir kemâlî ifade ettiği söylenebilir.³¹ Eserin girişinde hadis usûlü eserlerinin genel olarak tanıtıldığı ve İbn Hacer'e kadar olan usûl literatürünün kısa bir hülâsasının yer aldığı mukaddimeden sonra hadis ilminin temel kavramlarına akabinde ise bize ulaşma yönüyle haberlerin taksimine geçilir. Bu yönüyle ilgili mukaddimede, hem ilk altı varaklık cem' kısmında hem de üzerinde hâşiyeye notları olan asıl eserde herhangi bir değerlendirmeye karşılaşılmamaktadır. Bu, bir Osmanlı müellifince, usûl literatüründe İbn Hacer öncesinin farklı konumlandırıldığı veya benimsendiği anlamına gelmez. Aksine hâşiyenin yazılış amacında bahsedildiği gibi buradaki malumatın anlaşılır ve kâfi görüldüğü anlamı taşımaktadır.

Her hâşiyeye gibi bu risalenin de temelde amacı metinde kapalı görülen yerleri açıklamak ve bazı ifadeleri daha açık hale getirmektir. *Kavlühû* şeklinde asıl metne işaret eden açıklama vurguları ve yöntem de buna göre şekillenmiştir. Hâşiyenin hedefinin ilk örneklerini he-

ve *Tertîbü Evâil-i Âyâtî'l-Kur'ân 'Alâ Hurûfî'l-Hicâ* isimli Eseri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, Ed. Temel Öztürk vd. (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 2/699-710.

31 Örnek olarak Abdullah Aydın'ya ait şu ifade zikredilebilir: "Bütün hadis tarihinin en mükemmel eseri." Bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Hadisevi, 2006), 351. Ayrıca bk. İsmail L. Çakan, *Hadis Usulü* (İstanbul: İFAV, 2009), 19.

men metnin başında haber kavramına yönelik izahlarda görmek mümkündür. Zira muhaşşî buradaki “kesret/çokluk” ve benzeri bazı kayıtların belirginleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu açıklama ve kayıtlardan hareketle üç maddelik sonuç elde edilmiştir. Açıklama kabilinden düşülen bu notlarda, her hâşiyede olduğu gibi ders okuyan kitlenin seviyesi, ilmî ilgisi ve dersi veren hocanın bakışının doğrudan etkisi olacaktır. Hâşiyenin mukaddimesinde de değinildiği gibi eser iki defa tedris metni olarak elden geçmiş ve üçüncü okumada hâşiyenin müsveddesi ortaya çıkmıştır. Bu anlamda risalede İbn Hacer’in *bu sahanın uleması* derken kastının *hadis usulü âlimleri* olduğunun belirtilmesi³² fikir verici bir örnektir.

Yine eserin bir hâşiyeye oluşunun yansımaları olarak şerhlerde görüldüğü gibi tafsilatlı alıntılar ve detaylı bir müellif-eser referansları ile karşılaşmamaktadır. Bu anlamda Şemsuleimme Muhammed el-Kerderî (ö. 642/1244), *Hulâsa*, İbn Dakîku’l-îd (ö. 702/1302) ve Sehâvî (ö. 902/1497) gibi az sayıda isim ve esere tesadüf edilmektedir. Bunların doğrudan söz konusu isim ve eserlerin mütalaasının bir neticesi olarak mı metne girdiğini yoksa Ali el-Kârî ve benzeri başka bir usûl şârihinin eseri üzerinden mi elde edildiğini tespit etmek zordur. Ancak hâşiyenin mukaddimesinde Ali el-Kârî’nin merkeze alınacağını belirtmesinden hareketle bu bilgilerin ekseriyetle bu şerhten iktibas edildiği düşünülebilir.

Hâşiyede uzun münakaşalara, ıstılahların tarihî akışına ve kavramsallaşma sürecine girilmediği gibi genel olarak meseleler farklı boyutlarına temas edilerek temellendirmeye de çalışılmaz. Belki bu, hâşiyenin esas aldığı eserin çok muhtasar olmasının doğal bir sonucudur. Ancak Hanefî bir âlim olarak özellikle Ali el-Kârî referanslı bir notlandırma vaa-dinde bulunan bir risâle için aslında farklı beklentiler de söz konusudur. Hanefîlerin usûl anlayışını yansıtacak yoğun detaylara girilmemesi müellifin ilgi ve birikimi kadar Osmanlı medreselerindeki meclislerin hadis okuma tarzına dair de fikir vermektedir. Hâşiyedeki notlardan hareketle denilebilir ki okunan eserdeki temel kullanımlar ve Hanefî usûl yaklaşımları arasında gel-gitlerin metne yansımaları gibi bir durum, genel itibariyle söz konusu değildir. XVIII. asırda Bursa gibi bir Anadolu şehri ve bir Osmanlı medresesinde *Nuḥbe* şerhi ile ilgilenen bir müderrisin istinsah ettiği ve yaygın olarak okunan bir kitaba *Üstâz* şeklinde bahsedilen Mehmed et-Trabzonî³³ tarafından düşülen notlar genel itibariyle hadis-fıkıh ilişkisi açısından ilk dönemlerdeki metodolojik tartışmaların dışına çıkmıştır. Nitekim hâşiyede İbn Hacer’in onaylandığı ve taltif edildiği vurgularla karşılaşmaktadır.³⁴ Buna karşın Hanefî bir muhitte bulunan, yukarıdaki aktarımları dikkate alırsak kâdîlik görevi yapmış olması bile muhtemel olan bir kimsenin, merkeze aldığı Ali el-Kârî’nin şerhinde olmasına rağmen pek çok konudaki tartışmaya girmeye gerek görmediği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Hanefî usulü açısından tartışmaya ve değerlendirmeye açık pek çok konuya genel hatlarıyla da olsa girilmemiştir.

Hâşiyeye için Ali el-Kârî’nin merkezde konumlandırılmasının sonuçları ile metin boyunca karşılaşılmaktadır. Hatta birkaç bölüm bu gözle incelendiğinde metin Ali el-Kârî üzerine

32 Mehmed et-Trabzonî, *Hâşiyetü Nühbetü’l-fiker* (Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı, 350), 7b.

33 Eldeki bilgilerden hareketle net olan eserin istinsahının Bursa’da yapıldığıdır. Müellifinin eseri okuttuğu ve okuma faaliyetinin Bursa’da yapıldığına dair yorumlar, kuvvetli ihtimal veya dolaylı değerlendirmelerdir. Yani ferağ kaydından hareketle kesin bir şekilde bu eserin Bursa’da yazıldığını söylemek zordur. Kesin olan Bursa’da istinsah edildiğidir.

34 Bu anlamda *muhtelifü’l-hadis* konusuna bakılabilir.

yazılmış bir zeyl izlenimi vermektedir. Bu, eserin istinsahından neredeyse bir asır önce yazılmış olan Ali el-Kârî'nin *Nuḥbe* şerhi üzerine yazdığı şerhin merkeze alınması ve onun Osmanlı kültüründeki etkisinin izlerini sürme açısından tahkim edici bir durumdur. "...Ali el-Kârî bu konu hakkında birçok görüş arasından bu görüşü tercih etmiştir."³⁵ ifadesinde de görüldüğü gibi bu etki doğrudan gözlemlenebilir bir husustur. Hâşiyede detaylı bir şekilde incelenen mevzû hadis kısmı da Ali el-Kârî'deki anlatımına paralel bir şekilde incelenmiştir.

Haberin, sonraki tabakalara intikalini sağlayan râvi sayısı yönüyle taksimi ele alınırken yapılan açıklamada burada *sıhhat, hasen, zayıflık veya başka vasıflar veya merfû, mevkuf veya maktû oluşu itibariyle değil bize ulaştıran isnad yönünün*³⁶ kastedildiği belirtilmiştir. Aslında bu izah Ali el-Kârî'nin şerhindeki açıklama notlarıdır.³⁷

Aynı tarihlerde Bursalı başka bir müellif olan İsmail Hakkı'nın da *Nuḥbe* üzerine kapsamlı bir şerh yazması ve onun da tıpkı incelenen risâle gibi Ali el-Kârî'den istifade etmesi dikkat çekici bir durumdur. Ancak Bursevî'nin istifadede Ali el-Kârî'yi konumlandırma biçimi ile Mehmed et-Trabzonî'nin risâlesinin yöntemi arasında görünür bir fark vardır.³⁸ Aynı tarihlerde yazılmış bu iki eser dikkate alındığında, Osmanlı *Nuḥbe* şerhleri merkezli çalışmaların bazı fikri ayrılıkların izini sürmeye imkân sağladığı vurgulanmalıdır.

Trabzonî'nin hâşiyede bazen çok da yaygın olmayan kayıtlarla açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Örneğin haber ve hadis istilahları üzerinde yorum yapılırken hadis için, *kavl, fiil, takrir, sıfat, harekât-sekenât, uyku ve uyanıklık* şeklinde kayıtlarla tarif yapmaktadır.³⁹ Hâşiyede benzer şekilde bazı kavramlara yönelik tanımların daha belirgin hale getirildiği gözlemlenmektedir. Mesela Azîz hadise yapılan tanım örnek olarak zikredilebilir. Azîz'in tanımı şöyle verilmiştir: "Bazı tabakalarda ikiden fazla olsa da (her tabakada en az) iki râvinin aktardığı hadistir"⁴⁰ İbn Hacer'in yaptığı tanıma göre bu ifade daha belirgindir. Zira onun tanımı lafzî olarak çevrilirse şöyledir: "İkiden az kimselerin ikiden az kimselerden rivayet etmemesidir" şeklindedir.⁴¹ Ali el-Kârî'de de lafız açısından ifadeyi tashih edecek izahlarla tanım münakaşa edilse de⁴² Mehmed et-Trabzonî'nin pratik bir çıkarım yaptığı söylenebilir. Hâşiyeye incelendiğinde benzer örnekler başka yerlerde de bulunabilecektir.

Hâşiyede az da olsa İbn Hacer'in eserinde olmayan konulara temas ettiği belirtilmiştir.⁴³ Bu anlamda usûl kitaplarındaki üsluptan biraz daha farklı anlatımlarla karşılaşılacaktır. Bunların bir kısmında tasavvufî eğilimlerin izleri söz konusudur. Adâlet gibi râvinin doğrudan vasıfları ile ilgili istilahın anlatıldığı örnek hem bu duruma hem de hâşiyenin metoduna

35 Risâlenin mana ile rivayet konusuna bakılabilir.

36 Mehmed et-Trabzonî, *Hâşiyetü Nuhbetü'l-fiker* (Haracci, 350), 7b, 8a.

37 Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-fiker* (Beyrut: Şirketü Dâri'l-Erkam, t.y.), 157-158.

38 Bursevî'nin Ali el-Kârî'den istifade ve ona yönelik tenkitleri için bk. Necmi Sarı, "İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuhbetü'l-fiker Adlı Eserinde Ali el-Kârî'ye Karşı Takındığı Olumsuz Tavrın Muhtemel Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Dergiabant* 9/1 (Mayıs 2021), 1-26.

39 Mehmed et-Trabzonî, *Hâşiyetü Nuhbetü'l-fiker*, 7b. Bu kayıtların kaynağının da Ali el-Kârî olduğu görülmektedir. Bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-fiker*, 153.

40 Mehmed et-Trabzonî, *Hâşiyetü Nuhbetü'l-fiker* (Haracci, 350), 8b.

41 İfadeyi Talat Koçyiğit de bu şekilde çevirmişdir. Bk. *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), trc.: Talat Koçyiğit, 26.

42 Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbetü'l-fiker*, 197-198.

43 Birkaç örnek için bk. Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi Fenni Usuli'l-Hadîs: Hâşiyeye alâ Nüzheti'n-Nazar fi Tavdihi Nuhbetü'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*, 165-166, 210.

dair genel bir örnek olarak kaydedilebilir:

“Sahih hadisin tarifindeki adaletten maksat şudur: Râviyi takvanın ve mürûetin gerekleriyle hemhâl olmaya (mülâzemet) sevk eden bir melekedir. Bu meleke, marifetullahtan neşet eden batınî bir kuvvettir. En düşüğü açık bir şekilde Allah’a (c.c.) ortak koşmaktan kaçınmaktır. Şu hususlar da takvanın derecelerindedir: Allah’ın (c.c.) emirlerini yerine getirmek, yapılmasını yasakladığı işlerden sakınmak, şüpheli ve mekruh şeyleri terk etmek, insan nefsinin arzuladığı meşru bazı isteklerin peşini bırakmak ve bütün işlerde gafleti terk etmek. Aslında onun özü dinen/şeran zemmedilen işleri terk etmektir. Burada onunla kastedilen... Mürûet ise insanın; dilinin doğruluğu, din kardeşlerinin kötü söz ve davranışlarına katlanması, çevresindeki insanlara güzel muamelede bulunması ve onlara karşı eza olabilecek davranışları bırakmasıyla kemale ermesidir.”⁴⁴

4. Hadis Usûlü Literatüründeki Yeri

Hicrî IX. asır İslâmî ilimlerin gelişimi açısından kayda değer pek çok durumun müşahede edildiği bir dönemdir. *Nuĥbetü’l-fiker* ve şerhi *Nüzhetü’n-nazar* da bu dönemde yazılmıştır. *Nuĥbe* ve şerhi, şerh literatürünün en olgun eserleri olan *Fethü’l-bârî* ve *Umdetü’l-kârî* ile aynı dönem ve bölgede yazılmış eserlerdir. Hadis usûlü, usûlün alt başlıkları ve ricâl gibi alanlarda da tarihsel açıdan “kâmil” kabul edilen pek çok eser yine bu dönemde kaleme alınmıştır. Bu durum Memlûk döneminin önde gelen âlimlerinin yazdıkları eserlerde, kendilerine kadar olan dönemi yeniden ele almaları, telif tarzları, meseleleri sunma ve tetkik yöntemleri ile sonraki tarihsel süreci şekillendirecek bir biçimde geleneksel birikimi ortaya koymalarıyla ilgili bir durumdur. Medreseler ve dârülhadisler başta olmak üzere eğitimin yaygın ve kurumsal olarak ilerlemesi bu dönemde özet ve ıstılahları genel olarak tanıtıcı mahiyetteki muhtasar metinlerin ve ezberi kolay nazımların yazımına zemin hazırlamıştır. İbn Hacer de *Nuĥbetü’l-fiker*’i bu zeminde yazmıştır.

Siyasî olarak Memlûklere son veren ve bu bölgeye hâkim olan Osmanlılar, geleneksel İslâmî ilimlerin birikimden istifade noktasında Mısır’ın âlimlerinden ve onların yazdıkları eserlerden ziyadesi ile istifade etmiştir. Bu anlamda Fatih Sultan Mehmet’in hocası Molla Gürânî’nin (ö. 893/1488) Memlûkler döneminin ilmî atmosferinde yetişmesi ve İbn Hacer’e talebe olması kayda değerdir. Nitekim Osmanlı’daki ilk *Şaĥîhü’l-Buĥârî* şerhi onun telifi yani İbn Hacer’den icazetli bir âlimin kitabı olarak tarihteki yerini almıştır. Aslında İbn Hacer’den icazet alan veya onun talebelerinden okuyan isimlerin başka eserler gibi *Nuĥbe*’den haberdar oldukları ve şerhini bir şekilde Anadolu topraklarına taşıdıkları öne sürülebilir.⁴⁵

Osmanlı ulemâsı tedris faaliyetini yürütürken herhangi bir eseri sadece okutmakla yetinmemiş, okunan eserleri merkeze alarak yeni eserler yazmışlar veya okutulan esere

44 Mehmed et-Trabzonî, *Hâşiyetü Nühbetü’l-fiker* (Haracci, 350), 11b, 12a.

45 Medreselerdeki yeri açısından örnek olarak bk. Cihan, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûlü Hadis Eserleri, Risâleleri ve Nuhbetü’l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercemeler”, 132-134; Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2008), 37; Ekrem Yücel, *Osmanlı Devri Dârul’-Hadisleri ve Hadis Eğitimi* (Ankara: İlahiyat, 2022), 266-267; Sezai Engin, “Osmanlı Dönemi Medreselerinde Hadis Eğitime Entelektüel Bir Katkı: Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı”, 258-259. Genel olarak müfredat konusu için bk. Kadir Ayaz, “Hadis İlimlerinin Tedrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri”, *Osmanlı Araştırmaları* 47/47 (Nisan 2016), 39-68; Ayrıca konu hakkında kaynakçada zikredilen diğer çalışmalarda yer alan bilgiler de fikir vericidir.

notlar düşmeyi tercih etmişlerdir. Bu malum olduğu üzere Osmanlı'nın geleneğin temel eserleri ile irtibat kurma ve kendisini ifade biçiminin bir yansımasıdır.⁴⁶ Bu bağlamda hadis usûlüne dair şerh ve hâşiyelerin telifinin özellikle XVIII. yüzyılda başladığı belirtilmiştir. Bu tarihlerden önce Ömer Çelebi'ye (ö. 985/1577-8) ait olan kitap hariç tutulursa “herhangi bir şerh, hâşiye ve tercümenin şu ana kadar tespit” edilemediğine⁴⁷ dikkat çekilmiştir. Bu tespit, ele alınan risâlenin yazıldığı dönemin, Osmanlı hadis usûlü çalışmaları açısından “telif faaliyeti” devrine tekabül ettiğini ortaya koymaktadır. Zira yapılan araştırmada daha önce usûl sahasında yazıldığı belirtilen Birgivi (ö. 981/1573) ve Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) gibi âlimlere nispet edilen risâlelerin bu isimlere aidiyeti konusunda “kesin bir delil bulunamadığı” belirtilmiştir.⁴⁸ Hatta Molla Yegân'a (ö. 865/1461 civarı) nispet edilen risâlenin de bu âlimle ilgisi olmadığı ortaya konulmuştur.⁴⁹ Tespitler dikkate alındığında denilebilir ki ele alınan risâlenin yazıldığı dönem, Osmanlı âlimlerinin usûl sahasında telife giriştikleri bir asra tekabül etmektedir.

Risâlenin Osmanlı telif kültürü içindeki konumu kadar *Nuḥbe* ve *Nüzhe* merkezli şerh-hâşiye faaliyetleri arasındaki yeri de önemlidir. Çünkü risâle bu yönüyle bir geleneğin halkası konumundadır. Bu açıdan bakıldığında Mehmet et-Trabzonî'nin hâşiyesi, Kâsım b. Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) yazmış olduğu *kısaca Hâşiye 'alâ Şerhi'n-Nuḥbe* diye anılan şerhle başlayan Hanefî *Nuḥbe-Nüzhe* hâşiyesi-şerhi geleneğin Anadolu'daki örneklerinden birisidir. Esasında bu dönem İbn Hacer'in eserine pek çok Osmanlı âliminin hâşiye yazdığı bir devredir. Bu eserlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

Muhammed b. Ömer el-İskilîbî *Hâşiye alâ Nuḥbeti'l-fiker*;⁵⁰ İbrahim el-Gürânî (ö. 1101/1690) *Hâşiye alâ Nüzheti'n-nazar fi tavdîhi Nuḥbeti'l-fiker*; Kara Halil b. Hasan b. Muhammed el-Boyabâdî (ö. 1123/1711) *Hâşiye ala Hâşiyeti'l-Kürdî ala Şerhi Nuḥbe fi usûli'l-hadis*; Ahmed b. Muhammed el-Kevâkîbî (ö. 1124/1712) *Hâşiye alâ Şerhi Nuḥbeti'l-fiker*; Mehmed b. Mustafa el-Mudurnî'nin (ö. 1136/1724'ten sonra) *Şerhu Nüzheti'n-nazar*; Himmâtzâde Mehmed b. Hasan b. Himmât (ö. 1175/1761) *Netîcetu'n-nazar*⁵¹ ve *Hulâsatu'n-Nuḥbe*.⁵²

46 İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014).

47 Mustafa Celil Altuntaş- Azamat Zhamashev, “Ömer Çelebi'nin (öl. 985/1577-8) Usûl-i Hadîse Dair Risâlesinin Tahlil, Tercüme ve Tahkiki”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022), 543.

48 Örneğin, “Birgivi'nin risâlesinin XVIII. yüzyıl öncesine ait bir nüshası henüz tespit edilememiştir. Kemalpaşazâde'ye atfedilen risâle ise kendisine ait olsa bile istilâh sözlüğü mesabesinde tek varaklık bir metindir.” Bk. Altuntaş-Zhamashev, “Ömer Çelebi'nin (öl. 985/1577-8) Usûl-i Hadîse Dair Risâlesinin Tahlil, Tercüme ve Tahkiki”, 543. Ayrıca bk. Muhammed Beyler, “Kemalpaşazâde'nin Hadis İstilahlarına Dair Risalesi: Tahkik, Tercüme ve Tahlil”, *Osmanlı'da İlm-i Hadis* (İstanbul: İsar Yayınları, 2020), 453-494.

49 Altuntaş-Zhamashev, “Ömer Çelebi'nin (öl. 985/1577-8) Usûl-i Hadîse Dair Risâlesinin Tahlil, Tercüme ve Tahkiki”, 545.

50 Cihan, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûlü Hadis Eserleri, Risâleleri ve Nuḥbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercemeler”, 129; Selahattin Yıldırım, “XVIII. Asır Osmanlı Muhaddisleri ve Eserleri (Arapça)” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/39 (Mart 2016), 25.

51 Esere yönelik çalışma çeşitliliği açısından şu bilgi de önemlidir: “*Netîcetu'n-nazar*'ı yine kendisi *Kalâidu'd-durer* ismiyle şerh etmiştir. Yedi varaklık *Hulâsatu'n-Nuḥbe*'yi müellif *Şerhu Hulâsati'n-Nuḥbe* ismiyle şerh etmiştir. *Şerhu Hulâsati'n-Nuḥbe* eserini de yazmanın her sayfanın arasına bir varak ekleyerek kendi açıklayıcı notlarını kaydetmiştir. Dolayısıyla bu notlar da bir şerh hükmündedir. Böylece İbn Himmât'ın iki temel hadis usûlü risâlesi; *Netîcetu'n-nazar*'a bir, *Hulâsatu'n-Nuḥbe*'ye iki şerh olmak üzere toplam beş eserinin olduğu söylenebilir. *Hulâsatu'n-Nuḥbe* isimli eserini müellif 1161/1748 yılında tamamlamıştır.” Bk. Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, 328.

52 Eserler ve genel olarak literatür gelişimi için bk. Özben, “Hanefîler'in Mukaddime Temelli Hadis Usû-

Trabzonî'nin risâlesi ve Bursevî'nin şerhi de dikkate alınarak örneklere bakıldığında, hicrî XII. (miladi XVIII.) asırda yazılan hâşiyelerin-şerhlerin Bursa, Halep, Çorum/İskilip, Mudurnu, Boyabat ve Trabzon gibi Osmanlı idaresi altındaki farklı bölgelerin âlimleri tarafından kaleme alınan çalışmalar olduğu göze çarpmaktadır. Aynı tarihlerde yine Hanefî olan ancak Memlûk birikiminden ve Hicaz'dan beslenen Hindistan topraklarında da yoğun bir *Nuḥbe* ve *Nüzhe* hâşiyesi faaliyeti ile karşılaşılmaktadır. Mesela Vecîhüddin el-Gucerâtî (ö. 998/1589) *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, Gazanfer b. Ca'fer el-Gucerâtî (ö. 1003/1595) *Hâşiyetü Nuḥbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, İmâdüddin Muhammed Ârif Abdünnebî el-Osmânî (ö. 1020/1611) *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker*, Abdülkâdir b. Şeyh Abdullah el-Ayderûsî (1037/1627) *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker*, Muhammed Ekrem b. Abdurrahman es-Sindî (ö. ?) *İm'ânü'n-nazar fi tavidhi Nuḥbeti'l-fiker* ve Ebü'l-Hasen Hüseyin b. Muhammed es-Sindî (ö. 1187/1173) *Behcetü'n-nazar*⁵³ isimli eserleri yazmışlardır.

Her iki listeye birlikte bakıldığında *Nuḥbe* ve *Nüzhe*'nin Hindistanlı âlimler ile Osmanlı ulemâsını birleştiren metinlerden biri olduğu söylenebilir. Ancak Osmanlı ulemâsının tarih itibarıyla Hindistanlı âlimlere nispeten daha geç dönemlerde hâşiyeye yazımına yoğunlaştığı görülmektedir. Bunda Hint alt kıtasının Hicaz ile dokuzuncu asır sonrası kurduğu bağın etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla İbn Hacer hayattayken ve sonrasında da Hicaz'da sıkı bir bağ kuran Hindistanlı âlimler *Nuḥbe* üzerine telifte öne geçmişlerdir. Hatta bu âlimlerin yazdıkları hâşiyelerle Ali el-Kârî'yi dahi etkilemeleri dikkat çekici bir durumdur.

Ele alınan Mehmed et-Trabzonî'ye ait risâlenin etkisi bağlamında dikkat çekici bir mesele de hâşiyenin sonraki süreçteki etkisidir. Eserin literatür açısından yeri ve etkisi açısından önemli olan bu husus detaylı bir yorum ve araştırmayı gerektirmektedir. Ancak eserin yaygınlaşmadığı ve yoğun bir referans kaynağı olmadığı ön değerlendirme (veya bir iddia olarak) dillendirilebilir. Kütüphanelerde nüshalarının olmaması, sadece (kuvvetli ihtimali dikkate alırsak) yazıldığı Bursa'da bulunması yaygınlaşmadığının göstergelerinden birisidir. Bunda Bursa faktörü, müellifinin meşhur olmaması (hatta tanınmaması ve hakkında bilgi olmaması da denilebilir) ve eserin Ali el-Kârî üzerine kurgulanması gibi faktörlerin etkisinden söz edilebilir. Zira Ali el-Kârî'nin eserinin taşıdığı bilgi yoğunluğu ve mezhebî tercihleri sebebiyle Osmanlı'da rağbet görmesi, *Nuḥbe* üzerine yazılmış daha karizmatik başka hâşiyelerin öne çıkması Mehmed et-Trabzonî'nin bu eserinden müstağni kılmaktadır. Ancak her hâlükârda bu eser literatürde ve Osmanlı telif geleneğinde *Nuḥbe-Nüzhe*'yi tedris metni olarak notlarla okutma vakasının örneği olarak kayda değer bir mevkie sahiptir.

Sonuç

Nuḥbetü'l-fiker ve şerhi *Nüzheti'n-nazar* üzerine yazılan hâşiyelerden birisi de Mehmed et-Trabzonî'ye aittir. Tek nüshasını görebildiğimiz bu hâşiyenin mukaddime ve ferağ kaydındaki bilgilerden hareketle yazmanın müellifinin Üstat Mehmed et-Trabzonî ve müsten-

lü Literatürüne Katkısı”, 1-31 Engin, “Osmanlı Dönemi Medreselerinde Hadis Eğitime Entelektüel Bir Katkı: Şerh ve Hâşiyeye Yazıcılığı”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17 (2017), 257-269; Bekir Özudoğru, “Kara Halil Efendi ve Nüzhe Hâşiyesi Özelinde Osmanlı Dönemi Hadis Usulü Literatüründe Hâşiyeye Yazıcılığı”, *Hitit İlahiyat Dergisi*, 21/1 (Haziran/June 2022), 605-636. Ayrıca kaynakçadaki diğer çalışmalarda da muhtelif eserler ve bilgiler kaydedilmiştir.

53 Sezai Engin'in konuyla ilgili zikredilen iki çalışması ve Zübeyde Özben'in mezkûr makalesine kaynakça-dan bakılabilir.

sihinin de müderris Mehmed olduğunu söylemek mümkündür. Takdim bilgilerinde yer alan *eserin birkaç defa okunduğuna ve nüshanın da bu okuma esnasında teşekkül ettiğine* dair bilgilerden hareketle Bursa'da telif edilen bir eser olduğunu ancak tahminen söyleyebiliriz. İlk altı varaklık bölümün ise hâşiyenin müellifi tarafından yazılmadığı yine ferağ kaydından hareketle belirtilmelidir. Muhtemelen bu bölüm, cem' ifadesinden de anlaşıldığı gibi ikinci kısmın müstensihî tarafından derlenmiş olmalıdır.

Hâşiyenin müellifi ile ilgili elimizdeki Üstat Mehmed et-Trabzonî bilgisi, hicrî on ikinci asırda yaşamış meşhur Mehmed el-Medenî et-Trabzonî ile her iki ismin birbirine karıştırılmasına ve eserin yanlışlıkla meşhur olana nispetine sebep olmuştur. Hâlbuki hakkındaki anlatımlarda Bursa ile ilgili hiçbir detay bulunmayan Mehmed Medenî et-Trabzonî, kendisi üzerinde iz bırakan şehirlerden bahsederken de Bursa'ya hiç değinmez. Üstelik eserin istin-sah tarihlerinde kendisinden Üstat denilerek bahsedilecek bir yaşa da sahip değildir. Aynı tarihlerde hurufat defterlerine girmiş Mehmed et-Trabzonî ve başka yazmalardan elde ettiğimiz kâdî ve mutasarrıf Mehmed et-Trabzonî söz konusudur. Bu da aynı dönemlerde Bursa'da başka bir Mehmed et-Trabzonî'nin (hatta Trabzonîlerin) varlığı anlamına gelmektedir. Şu hâlde pek çok yönden hâşiyenin meşhur Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'ye ait olması zordur.

Müellifi hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığımız hâşîye, Osmanlı'da *Nüzhe* şerhlerinin yoğunlaştığı bir dönemde yazılmıştır. Bu açıdan risâle bir geleneğin halkasına ve sürekliliğine işaret etmektedir. Mukaddimesinde belirtildiği gibi hâşiyenin muhtevasını ders ortamı şekillendirmiştir. Hocasının -varsa- diğer eserlerini bilememe ve talebelerinin düzeyine de vakıf olamama durumumuz dikkate alınarak mezkûr risâlenin, tartışmacı ve usûl meselelerini muhtelif zaviyelerden ele alan bir eser olmadığı söylenebilir. Aksine söz konusu hâşîye İbn Hacer'in bakış açısını tahkim eden bir metindir.

Kaynakça | References

Altuntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Altuntaş, Mustafa Celil-Zhamashev, Azamat. “Ömer Çelebi'nin (öl. 985/1577-8) Usûl-i Hadîse Dair Risâlesinin Tahlil, Tercüme ve Tahkiki”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022), 541-575.

Ali el-Kârî. *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*. Beyrut: Şirketü Dâri'l-Erkam, t.y.

Arvas, Necibe. *Hurufat Defterlerine Göre Bursa (1695-1750)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Aslangiri, Mine. *Bursa Hurûfât Defterleri (1750-1800)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ayaz, Kadir. “Hadis İlimlerinin Tadrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri”, *Osmanlı Araştırmaları* 47/47 (Nisan 2016), 39-68.

Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin ed-Dürerü's-Semîne Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Aydın, Osman. “Mezhebî Kimlik ve Hâkim Gelenek Bağlamında Anadolu'da Usûl-i Hadîs: Mehmed et-Trabzonî Özelinde”. *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*. Ed.: Dr. Cafer Şafak Eysel-Dr. Öğr. Üyesi Serkan Gün. 287-328. Ankara: İksad, 2020.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Hadisevi, 2006.

Aysan, Mehmet Ali. *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fî Fenni Usuli'l-Hadîs: Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Benli, Ali. “Trabzonî Mehmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/304-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Bulut, Ali. “Muhammed El-Medenî Et-Trabzonî ve Risâle Fî Beyâni Mâ Yüzekker ve Yüennes Vemâ Yetbeuhû Mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420.

Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınları, ty.

Cihan, Sadık. “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûlü Hadis Eserleri, Risâleleri ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercemeler”. *AÜİFD*, 1 (1975), 127-136.

Çakan, İsmail L. *Hadis Usulü*. İstanbul: İFAV, 2009.

Dugaym, es-Seyyid Mahmud. “eş-Şeyh Mehmed Trabzonî el-Medenî ve Rihletuhû ile'ş-Şâm ve Mısr”. https://www.dr-mahmoud.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1344:-14--1430-----&catid=18&Itemid=33. (Erişim: 27.07.2023)

Engin, Sezai. “Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar Üzerine Yapılan Hâşiyeye Çalışmaları Bibliyografyası”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 1/1 (2015). 76-98.

Engin, Sezai. “Osmanlı Dönemi Medreselerinde Hadis Eğitime Entelektüel Bir Katkı: Şerh ve Hâşiyeye Yazıcılığı”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17 (2017), 257-269.

Gür, Süleyman. “Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî ve Tertîbü Evâil-i Âyâtî'l-Kur'ân 'Alâ Hurûfî'l-Hicâ İsimli Eseri”. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*. Ed. Temel Öztürk vd. 2/699-710. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023.

Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XVII, 1 (2008). 25-46.

Irâkî, Abdurrahim b. Huseyn Zeynuddin. *ed-Dürerü's-seniyye fî naẓmî's-sîreti'n-nebeviyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 1071/002, 5b-37a.

İbn Hacer el-Askalânî. *Nuḥbetü'l-Fiker Şerhi*. Trc. Talat Koçyiğit. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh Hâşiyeye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mucemü'l-müellifin*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâs, 1957.

Münâvî Zeynüddin Muhammed Abdürreâûf b. Ali. *el-'Ucâletü's-seniyye 'alâ Elfıyyeti's-sîreti'n-nebeviyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 828/001.

Özben, Zübeyde. “Hanefîler'in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (Aralık 2016). 1-31.

Öztürk, Eyüp. “Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*. Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/407-408. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Sarı, Necmi. İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuḥbeti'l-fiker Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Sarı, Necmi. “İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerhu Nuḥbeti'l-fiker Adlı Eserinde Ali el-Kârî'ye Karşı Takındığı Olumsuz Tavrın Muhtemel Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Dergiantant* 9/1 (Mayıs 2021). 1-26.

Sula, Murat. “Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyiletün fî Beyân al-Fâziletî Yestevî Fîha'l-Mufredu ve'l-Müsennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekkeru ve'l-Muennes İsimli Risâlesi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010). 77-110.

Trabzonî, Mehmed Efendi. *Hâşiyetü Nuḥbeti'l-fiker*. Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Haracci, 350.

Trabzonî, Mehmed Efendi. *Tertîbü evâil-i âyâtî'l-Kur'ân 'alâ hurûfî'l-hicâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 389.

Uzun, Nihat. “Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd

et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri". I. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (8-10 Ekim 2015). Ed. Şenol Saylan-Betül Saylan. 1/419-427. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Yıldırım, Sefer-İrmak, Mustafa. "Mehmed et-Trabzonî ve 'Ucâletu'z-zâd fî şerh-i Zuhri'l-me'âd fî mu'ârazati Bânet Su'âd Adlı Eseri". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2022). 82-103.

Yılmaz, Hatice. *Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri Adlı Eserinin Tashihi: Tarikatlar ve Meşayih Faslı*, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Yılmaz, Okan Kadir. *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*. İstanbul: İSAM, 2018.

Yücel, Ekrem. *Osmanlı Devri Dâru'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*. Ankara: İlâhiyat, 2022.

Ziriklî, Hayrettin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm 2002.